

§ 1. Поняття та елементи зобов'язань, що виникають зі створення небезпеки при порушенні довкілля

В юридичній літературі¹ давно і спра-ведливо підкреслювалося, що в законі про цивільно-правову деліктну відповідальність центр ваги необхідно перенести зі шкідливого результату на більш ранній ступінь, коли проти-правне діяння створює можливість заподіяння шкоди або коли сама діяльність має небезпечні властивості. Це при-пускає покладання цивільно-правової деліктної відповідальності не тільки за спричинену шкоду, а й за "делікт створення небезпеки". Саме таким деліктом є створення небезпеки життю, здоров'ю та майну внаслідок порушення навколишнього природного середовища.

Вперше в проекті ЦК України (глава 79: статті 1217—1219) передбачено деліктні зобов'язання для виникнення яких досить факту створення небезпеки для життя, здоров'я та майна за відсутності заподіяння будь-якої шкоди. Норми, що регулюють зазначені зобов'язання, набувають важливого превентивно-виховного значення. Вони стимулюють здійснення заходів щодо охорони довкілля, поліпшення його якості, функціонування системи інформації про стан довкілля (екологічний моніторинг), проведення екологічних експертиз, державний контроль за дотриманням екологічних стандартів, нормативів та правил¹.

Деліктне зобов'язання — це зобов'язання, в якому особа, що своєю протиправною діяльністю (бездіяльністю), порушуючи довкілля, створила небезпеку (загрозу) для життя, здоров'я і майна, зобов'язана усунути цю небезпеку, а особа, яка піддається небезпеці має право вимагати усунення не-безпеки (загрози). Воно є різновидом цивільно-правових відносин, йому властиві елементи, цю характеризують цивільно-правові відносини. Ними є суб'єкт, об'єкт та зміст (суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок).

Суб'єктами деліктних зобов'язань зі створення небезпеки є сторони зобов'язальних відносин. Їх називають кредитором і боржником.

Кредитор — уповноважена сторона, яка має право вимагати усунення створеної небезпеки (загрози) життю, здоров'ю та майну. На боці кредитора можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи, які піддаються загрози або інтересам яких вона загрожує. Вік, стан фізичного та психічного здоров'я, наявність чи відсутність деліктоздатності не впливають на статус кредитора.

Право кредитора на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю, — це зобов'язальне відносно особисте право. Здійснення цього права залежить від волі зобов'язаної сторони. В ст. 275 проекту ЦК України, яка називається Право на усунення небезпеки, що загрожує життю та здоров'ю", передбачається його зміст: "фізична особа має право вимагати усунення небезпеки..., що створена внаслідок гос-подарської та іншої діяльності". Це право забезпечує природне існування фізичної особи, і зобов'язання зі створення небезпеки є цивільно-правовими гарантіями здійснення зазначеного права кредитора.

Боржник — це сторона, яка зобов'язана усунути створену небезпеку. Ними можуть бути фізичні та юридичні особи, які займаються підприємницькою та іншою господарською діяльністю, порушуючи при цьому навколишнє природне середовище. Це промислові підприємства, транспортні організації, будівельні організації тощо.

Об'єктом деліктних зобов'язань є дії боржника по усуненню небезпеки (загрози) життю і здоров'ю фізичних осіб, їхньому майну та майну юридичних осіб.

Зміст деліктного зобов'язання становлять право кредитора та обов'язок боржника. Останній вчиняє дії по усуненню небезпеки, а кредитор має право вимагати усунення створеної небезпеки.

§ 2. Відповідальність юридичних і фізичних осіб за створення небезпеки при порушенні довкілля

Обов'язок боржника з усунення небезпеки, що загрожує життю, здоров'ю та майну, є цивільно-правовою відповідальністю. Вона має розглядатися як важлива гарантія реалізації конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України).

У юридичній літературі безпечне для життя і здоров'я довкілля характеризується як такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки і виникненню небезпеки для життя і здоров'я людини.

Критерії безпечного стану довкілля визначаються екологічними стандартами і нормативами та технічними, санітарно-гігієнічними, будівельними й іншими нормами та правилами, що містять вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища. Відповідно до них мають здійснюватися розміщення, проектування, будівництво, реконструкція, введення в дію та експлуатація підприємств, споруд та інших об'єктів, експлуатація транспорту.

Здійснення заходів щодо охорони довкілля забезпечується проведенням екологічної експертизи проектів господарської та іншої діяльності¹.

Широкі повноваження в галузі охорони довкілля надані громадянам. Вони мають право брати участь в обговоренні матеріалів щодо розміщення, будівництва та реконструкції екологічно небезпечних об'єктів і вносити пропозиції в державні та господарські органи з цих питань.

Зазначені повноваження громадян закріплено в ч. 2 ст. 50 Конституції України, яка гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля.

В юридичній літературі пропонується з метою посилення гарантій реалізації права громадян на екологічну інформацію розробити закон "Про екологічну інформацію та Єдину державну інформаційну систему"².

Право на екологічну інформацію тісно пов'язане з правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля, бо Конституція України визнає її екологічно відкритою, забороняє її засек-речувати, гарантує вільний доступ до отримання даних про стан довкілля (джерела забруднення на відповідній території, обсяги, склад хімічних, токсичних речовин і т. ін.). Це в свою чергу зумовлює реальну можливість більш оперативно й ефективно реагувати на ситуації створення небезпеки життю, здоров'ю та майну внаслідок погіршення стану довкілля.

Так, небезпека заподіяння шкоди надалі може стати підставою для позову про усунення цієї небезпеки. Суд має право, враховуючи конкретні обставини справи, ухвалити рішення про вжиття належних заходів для усунення небезпеки в строк, передбачений у рішенні.

Разом з тим ст. 1218 проекту ЦК України передбачає право суду винести рішення про повну заборону діяльності, яка створює небезпеку (загрозу). В цьому разі обов'язок боржника у деліктному зобов'язанні полягає у припиненні діяльності, яка загрожує життю, здоров'ю та майну внаслідок порушення довкілля і, отже, є іншим видом цивільно-правової відповідальності за створення небезпеки.

У разі відмови в позові про заборону згаданої діяльності у зв'язку з тим, що це суперечить громадським інтересам, відповідач зобов'язаний таким чином задовольнити варті уваги вимоги особи, яка піддається небезпеці (загрозі), щоб було виключено подальший вплив на неї обставин, що створюють цю небезпеку (загрозу).

§ 3. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок неусунення небезпеки (загрози) життю, здоров'ю та майну

Конституція України не тільки закріплює забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території України і право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а й передбачає наслідки порушення екологічної безпеки і зазначеного конституційного права (ст. 16 та ч. 1 ст. 50 Конституції) у вигляді відшкодування завданої шкоди.

Проект ЦК України передбачає відшкодування шкоди, завданої внаслідок неусунення небезпеки (загрози) життю і здоров'ю фізичних осіб, їхньому майну та майну юридичних осіб.

Відповідно до зазначеної вище норми, шкода, завдана внаслідок неусунення небезпеки (загрози) життю і здоров'ю фізичних осіб, їхньому майну та майну юридичних осіб, підлягає відшкодуванню за правилами, які регулюють зобов'язання із заподіяння шкоди (статті 440—467 ЦК України та статті 1220—1263 проекту ЦК). Кілька слів про норми ЦК України, на підставі яких необхідно відшкодовувати шкоду, завдану погіршенням стану довкілля. Маються на увазі норми щодо суб'єктів, підстав та обсягу цивільної відповідальності.

Як свідчить практика, заподіювачами шкоди життю, здоров'ю та майну внаслідок погіршення довкілля є юридичні особи та фізичні особи (промислові підприємства, транспортні організації, індивідуальні підприємці тощо), які порушують нормативи граничнодопустимих викидів та скидів у на-вколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів, що виходять з кожного конкретного стаціонарного джерела забруднення. За родом діяльності зазначені особи є володільцями джерел підвищеної небезпеки, і підстави їх відповідальності визначають ст. 450 ЦК України та ст. 1236 проекту ЦК

України (див. параграф 8 глави 35 цієї праці). Обсяг відповідальності передбачається статтями 453 і 455 ЦК України та статтями 1241 і 1244 проекту ЦК України (див. параграфи 3 і 10 глави 35).

В юридичній літературі висловлена й інша думка. Так, М.І. Єрофеев вважає, що шкода, спричинена внаслідок негативного впливу на довкілля протиправної діяльності підприємств, установ, організацій та окремих громадян підлягає відшкодуванню відповідно до ст. 69 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"¹. Уявляється погляд М. І. Єрофеева непереконаливим. Справа в тому, що цивільне право має лише йому властиві можливості, які забезпечують здійснення права на відшкодування шкоди, завданої внаслідок неусунення небезпеки життю, здоров'ю та майну. Цивільне право на відміну від інших галузей права, передбачає принцип повного відшкодування заподіяної шкоди, а також допускає повне відшкодування шкоди незалежно від вини.

Крім того, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля — це абсолютне право, якому відповідає абсолютний обов'язок усіх і кожного (фізичних, юридичних осіб, інших організацій, держави) утримуватися від порушення цього права. Невиконання абсолютного обов'язку призводить до виникнення деліктного зобов'язання із заподіяння шкоди, що регулюється нормами цивільного права².